

23.86x33.82	1/2	עמוד 18	מקור ראשון - שבת	07/2021	78117438-9
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

18

זקן ויניק

שני כוחות מנוגדים פעלו על ר' נחמן מברסלב: הדחף לחקות את סבו הגדול, והרצון להשתחרר מדמותו. מחקרה של ד"ר **ציפי קויפמן ז"ל**

ספריים

הולדת האב ר' נחמן מברסלב והבעש"ט - השפעה והבניה
ציפי קויפמן
מאגנס, 2020, 348 עמ'

בלב הספר שלפנינו עומדת גישה חדשנית לייצירתו של רבי נחמן מברסלב, המבקשת לקרוא את כתביו דרך הפריזמה של יחסיו עם הסבא-רבה שלו, ר' ישראל בעל שם טוב, שנתפס כמייסד תנועת החסידות. המחברת, ד"ר ציפי קויפמן, בוחנת תהליכי חידוש ותמורה כמתח בסיסי המצוי בכל התפתחות היסטורית, ובוודאי בוו של חברה מסורתית. אלא שלכך היא מוסיפה ממד רגיש ואישי, הנוגע למתחים ייחודיים שהתקיימו בין ר' נחמן לסבו.

בבסיס דבריה נידונה התיאוריה של חוקר הסיפרות הרולד בלוס, אשר בעקבות פרויד מציב דגם יסוד של "חרדת ההשפעה", שעוסק ברפוסים שונים של יחסי אבות ובנים בממד הפואטי והיצירתי. לר' בריו, על כל יוצר פועלים שני כוחות: הדחף לחקות את קודמיו, והכוח להשתחרר מהם ולהיות עצמאי ומקורי. המאבק בין שני כוחות אלה הוא מאבק אדיפלי בין המשורר שרוצה להידמות לאבותיו, אך גם לנשל אותם ולנכס את בשורתם לעצמו.

התבנית האדיפלית של "רצח אב" מתבטאת במישור הספרותי בהפניית עורף של תלמידי דים להוריהם ומוריהם הרחוקים, כתנאי הכרחי שיאפשר את היצירה והכתיבה. קויפמן מיישמת תיאוריה זו באופן פורה בהתייחס למקרה הנדיר של סב ונינו, שהם גם מורה ותלמיד, וכל אחד מהם מייצג אישיות יוצאת דופן, יצירתית, מקורית ומעוררת השראה לרבים. המרחב שקויפמן משרטטת מאפשר להבין את הרקע לצמיחתן של מוטיבציות, עכבות ואספירציות ביצירתו של ר' נחמן כ"יורש", הממשיך את סב-מבשרו מתוך ניכוס ושכתוב של תורתו והערצה עמוקה אליו, אך גם מתוך "התגברות" עליו, וזאת כחלק מובנה והכרחי מתהליכי היצירה של אחד מהוגיה הגדולים של החסידות.

מתוך סכך היחסים האישיים ודגם "הרדת ההשפעה", מתבארות תורות, אמירות והנהגות של ר' נחמן שנתרו סתומות עד כה, אך בו בזמן מוארת גם דמותו של הבעש"ט, הנקראת כעת מחדש. קויפמן מראה כיצד דרשותיו הארוכות והמורכבות של ר' נחמן מספקות לעיתים בסיס להבנת משפטיים סתומים או אפוריזמים קצרים שנמסרו בשם הבעש"ט או סופרו עליו, ולא זכו עד כה לפענוח.

בין הדמות לדימוי

בספרה עושה קויפמן שימוש בתמות וברעיונות שנגע בהם הבעש"ט, ושנראה כי הנין מפתח אותם ביתר הרחבה. היא משתמשת במקורות מגוונים – החל בדרשות, שמועות וציטוטים משמו של הבעש"ט הפזורים בספרות החסידית, וכלה בספרות הגיוגרפית – ושזורת ומעמתת אותם עם אמירות של ר' נחמן עצמו הנוגעות לסבו.

מעמד מיוחד ניתן לשורת סיפורים מהבחיבור "שבחי הבעש"ט". ספר זה נדפס אמנם כארבע שנים לאחר פטירת ר' נחמן, אך המחברת מניחה כי כמי שגדל בבית סבו, הוא הכיר את המסורות המובאות בו. סיפורים סתומים המופיעים בחיבור זה זוכים להנהרה מחודשת, זאת לצד עושר המקורות האחרים שהמחברת חושפת דרכם מאפיינים מפתיעים ופרשיות סתומות באישיותם ובדרכם של השניים. באופן זה עוקפת קויפמן את אחת המהלוקות העמוקות ביותר ביחס לבעש"ט. מכיוון שידוע לנו על איגרות אחדות בלבד שכתב הבעש"ט ואשר

בהעתקת ביתו לאומן בסוף ימיו, ר' נחמן משלים בתודעתו את משימת תיקון הנשמות של זקנו. יער באומן

רוח ישראל סבא

בחינה של השתקפויות המסורות על הבעש"ט ביצירתו של ר' נחמן, לאור יחסי סב ונינו על פי מודל פסיכואנליטי, מצליחה לבאר תורות והנהגות שהיו סתומות עד כה. מחקר שהמשכו נגדע

/ ביטי רואי /

מדת על טענתה היסודית כי היא מפענחת דימוי, ויותר מכך, כי היא עוסקת ב"הפנמה סובייקטיבית" של דימוי זה בתודעתו העצמית של הנין.

"חידוש כמוני לא היה בעולם"

הסטת הדיון מ"אמיתותו" הריאלית של דימוי "האב" (יש לזכור שר' נחמן נולד כשנתיים לאחר פטירת הבעש"ט), מאפשרת להאיר תפיסות שמ"שקפות פרויקציה נפשית יותר מאשר מציאות היסטורית ממשית. נראה כי לפי קויפמן, האתוס שאותו מבסס הצדיק עשוי להיות עטוף באמירות אידיאולוגיות, תיאולוגיות, חברתיות ואחרות, אך לעיתים קרובות גרעינו העמוק הוא פנימי ונפשי, כאשר תודעתו העצמית של מחולל האתוס היא

נדפסו רק לאחר מותו, ומכיוון שהחסידות מצ"טיינת בכתיבה הגיוגרפית ענפה, העוסקת בהאדרת דמויותיה – ניטשת במחקר מחלוקת חריפה בין המתנגדים לייחס לבעש"ט מסורות שאין לנו עדות ישירה עליהן (גישה שמכונה "הבעש"ט הרזה") ובין המחייבים דמות בעש"ט עשירה יותר ("הבעש"ט השמן"). על פי האחרונה, הצלבנות של מסורות שר' נות יכולה לסייע לנו לשחזר יפה את תורותיו. קויפמן אינה מתיימרת להציב בפנינו את הבעש"ט "כשלעצמו". תחת זאת, היא מציעה לנו דימוי שלו כפי שהוא עולה מעיני ממשיכיו; דימוי שלדעתה אחראי לא פחות מעובדות מוכחות ורי"שום בארכיונים, לאופן שבו נתפס הבעש"ט לאורך דורות רבים ונחקק בתודעה החסידית. קויפמן עו"

ד"ר ביטי רואי מלמדת קבלה וחסידות בתוכנית לתואר שני במכון שכטר ועמיתת מחקר במכון שלום הרטמן

21.13x25.76	2/2	עמוד 19	שבת - מקור ראשון	07/2021	78117439-0
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

שעומדת במרכז. כפרפרזה על דבריו של ניטשה על אודות הגרעין הנפשי של הכתיבה, אפשר לומר כי לפי קויפמן הכתיבה החסידית איננה אלא "הת" וודות של מחוללה". כלומר, עיסוקו של ר' נחמן, ככל יוצר אחר, בתמות וברעיונות מסוימים, אינו מקרי. הוא משקף את נפש הכותב, הכרוך תמיד בדמויות שהוא נושא בתוכו ושעומן הוא מנהל דיאלוג ומקיים יחסי השפעה, מרד ונישול.

מחקרים רבים הדגישו את קריאתו החוזרת ונישנית של ר' נחמן להתחדשות ואת הגדרתו את עצמו כחידוש. אמירות כגון "חידוש כמוני לא היה בעולם" או הקריאה "לא טוב להיות זקן", נתפסו כמרכזיות בעולמו. אך יותר מעיקרון תיאולוגי אידיאלי, קויפמן מבססת אותם על התיאוריה הפיסיכואנליטית. כפי שהעיר בהקשר אחר פרופ' יהודה ליבס: "ר' נחמן אולי איננו 'מורד', אבל בלי ספק הוא חידוש מחודש". נראה כי המחברת מבקשת לצעוד צעד נוסף בהמשך לקביעה זו, ולהעמיד במוקד הגותו של ר' נחמן את המתח מול סבו, וזאת כרקע חיוני להבנת יסודות מרדניים מודעים ושאינם מודעים בהגותו.

מתוך הקריאה לחידוש מדישה המחברת את החשיבות שמייחס ר' נחמן לבחירה החופשית, שהיא תמה יסודית בכתיבתו. כך למשל, עצתו "לאבד פתיקים" שעליהם נכתב תירוץ לשאלת "הידיעה והבחירה" – שאלה שהעסיקה את ההגות היהודית מאז ימי הביניים – איננה רק תיאור של גיבור השוכח רשימות חשובות, אלא יש בה קריאה עמוקה לחידוש. ובלשונו של תלמידו ר' נתן, הצירוף "להתחיל בכל יום מחדש".

בדיונה בסוגיה זו טוענת קויפמן כי יש להתבונן גם בנושא זה דרך הפריזמה האישית של ר' נחמן כיוצר אשר כמה לחופש זה, וזאת דווקא מתוך תחרות פנימית של חסך מול צילו של הבעש"ט הגדול. לדעתה, בתיאור אחרית הימים של ר' נחמן – שבה יחדל האדם מספקותיו, וכל "מקיף", דהיינו מה שע"ב בורו נתן בספק, יהפוך ל"פנימי", כלומר יתיישב על ליבו – נוהה ר' נחמן אחרי מצבים של אי ודאות. מצבים אלו נתפסים כפריים ויצירתיים במיוחד.

עשן מקטרת ותיקון נשמות

ייחוסו המופלא של ר' נחמן, בנה של פייגל בת אדל, בתו של הבעש"ט, ביסס בוודאי את מעמדו בעיני הקהל החסידי. אך בעוד שצדיקים חסידיים אחרים נאחזו בשיוך משפחתי דומה או השתוקקו אליו בכל מאורס, בולטת התנגדותו של ר' נחמן להאדרת הייחוס הביוגרפי. בכך הוא מבקש להדגיש כי השיג כל דבר בחייו בדרך עצמאית ובלתי תלויה, כפי שעולה מהצהרתו כי "אפילו לא היה מזרע האלוהי הבעל שם טוב, כי אפילו אם היה ממשפחה היורדה שבישראל.. היה זוכה גם כן למה שזכה על ידי עוצם עבודתו ויגיעתו" (שבחי הר"ן, כה). לתפיסתה של קויפמן, הצהרה זו לא רק באה להאדיר את דרכו והישגיו אל מול המהמורות שעיימן הממודד בחייו, אלא בראש ובראשונה להדגיש את התפתחותו העצמית כבלתי תלויה בסבו הגדול. יחסו הייחודי של הנין אל סבו ניכר גם בהשוואתו אל מול צאצאי האחרים של הבעש"ט. לעומת ר' ברוך ממז'יבו' ור' אפרים מסדילקוב, המביאים את דברי סבם בצורה שמרנית, ר' נחמן

הוא בעל נטיות לאינדיבידואליזם נועז. כידוע הוא ראה עצמו כמחולל "דרך חדשה", כצדיק הדור ואף כמשיח, כפי שעולה באופן בולט מ"מגילת סתרים", שפורסמה על ידי פרופ' צבי מרק. בהיותו יוצר מקורי בעל יומרות כה גדולות, ניתן להניח שח"ד השפעה זו והמלנכוליה "לגבי חוסר הראשונות שלו", כפי שמצטטת קויפמן את תיאוריו של בלוס, היא מוקד חשוב במיוחד לניתוח דבריו.

כך במנהג עישון המקטרת, הנתפס כחלק מן המ"סורת החשובה של הבעש"ט בדבר "עבודה בגשמיות" – נושא שלו הקדישה המחברת את ספרה הקודם. מניתוחה בפרק השלישי של ספרה הנוכחי עולה כי על פי ר' נחמן הוא הצליח במקום סבו נכשלי; תחת שהעלאת טבעות העשן יסייעו להעלאת מחשבות רוחניות, נכשל הבעש"ט ב"מחשבה זרה בתפילה".

במקום אחר, בפרק החמישי, חושפת קויפמן מסורות שמהן עולה כי הבעש"ט חטא פעם אחת בלבד בחטא מיני של ראיית קרי, וחלה במחלה קשה. את עצמו, לעומת זאת, תיאור ר' נחמן כ"נקי בתכלית השלמות". הזרע מסמל אצל ר' נחמן את כוחות החיות, הבריאה והיצירה. בהקשר זה, הקרי היחיד של הבעש"ט הוא גם פגימה ביכולת ההשפעה שלו, שכן חלק מכותותיו החיוניים אבדו לבלי שוב. ר' נחמן מעגן את חטאו של הבעש"ט בהקשר דרשני מקיף ובכך "מכשיר" אותו והופכו לראוי או לרצוי מלכתחילה. עם זאת, תיאורו העצמי כמי שלא חטא מעולם, בוודאי כאשר אנו זוכרים את יחסו הייחודי של ר' נחמן לפגם הברית, מניח לו מקום להתעלות על סבו.

פרשת הנסיעה לארץ ישראל

מסורת אחרת, העוברת מהסב לנין, שלה מוקדש הפרק השביעי בספר, קשורה בתיקון נשמות. סגולתו של הבעש"ט כמתקן נשמות מופיעה בספר "שבחי הבעש"ט", ונתפסת כתפקידו המרכזי של הצדיק. את תודעת מתקן הנשמות של הבעש"ט משווה קויפמן לתודעתו העצמית של ר' נחמן כמתקן נשמות. אך בעוד שר' נחמן מספר על סבו כי נמנע מלתקן נשמות כשהדבר היה כרוך במסירות נפש ובמוות, מציג הוא את בחירתו המכוונת לעשות כן. בידועו כי ימיו ספורים בשל מחלת השחפת, הוא מעתיק את ביתו לאומן על מנת לפעול בדבר ולהפוך עצמו לקורבן המת על קידוש השם, ובכך לגאול את נשמות המ"תים שם. בתודעתו משלים הנכד את המשימה שוקנו לא הצליח להביא לידי סיום.

כפי שמראה קויפמן, על בסיס תיאור מקביל בשבחי הבעש"ט, תפיסה זו אינה אלא השלכה של ר' נחמן על סבו, שראה בשליחותו לתיקון נשמות המתים חלק ממחויבותו הרוחנית והמיסטית כמ"נהיג, אך מעולם לא הביע רצון למות בשל כך על קידוש השם. לפי המחברת יש כאן דוגמה מיוחדת ל"קריאה שגויה של ר' נחמן במבשרו" (234).

במקרה זה שופכת התזה של קויפמן אור לא רק על פרשייה סבוכה זו, שבמסגרתה העתיק ר' נחמן את מעונו לאומן בסוף ימיו, אלא גם מעניקה פשר לתורת "בעל השדה" הידועה (ליקוטי מוהר"ן קמא, סה). היא מתבארת מתה לא רק מתוך תוכנה המשיחי או כביטוי לרבות מיסטית בתפילה, אלא כחלק מתודעתו העצמית של מחברה כעולה על סבו. השלמת המשימה, שבה כביכול לא צלח הסב,

יש בה תנועה כפולה. היא חושפת הזדהות עמוקה עם הסבא, אך בשל היותה פרויקציה שעושה הנין מנבכי נפשו, ניתן לעמוד דרכה על הצורך הפנימי של ר' נחמן להעניק פשר למותו המתקרב ולתת ביטוי לשאיפות המוות שלו, אך בה בעת גם להעצים את עצמו אל מול סבו.

פרשייה מרכזית נוספת מוארת מתוך פרספקטיבת המחקר של קויפמן, והיא נסיעתם של שני האישים לארץ ישראל. סיפור ביקורו המופלא של ר' נחמן בארץ ישראל, אשר נחשב על פי דבריו לרבי-משמעות ואף מחלק את חייו לשניים – לפני העלייה לארץ בשנת 1778 ומה שהשיג שם, ולא-חריה – מוצב מול נסיעתו של הבעש"ט. מסעו של הסב, שהיה כרוך בסכנות רבות, הסתיים במפח נפש, עצבות ונפילה רוחנית, שהביאה את הבעש"ט לחזור על עקבותיו. כישלון צורב זה מוצב מול ההארה הגדולה שלה זכה ר' נחמן בביקורו בארץ. לפי המחברת, שוב ניכרת כאן בחירתו המודעת של ר' נחמן לנקוט מהלך שישלים את קודמו, תוך הערצה גדולה אך גם תוך ניכוס מנשל.

קויפמן אינה מסתפקת ברגם אחד, ובהשראת ששת הדגמים של בלוס, היא פורשת לאורך הספר סוגים שונים של יחסים: פרויקציה נפשית מדרי מיינת; מבט מיטיב ומסגנר על הסב לצד ניסיון בלתי פוסק "להתגבר" עליו ולומר את שלו; פיתוח דרשני ופואטי מצד ר' נחמן כאשר קיימת לקונה בדברי הסב המאפשרת לו יצירה עצמית; משיכה והערצה – שלעיתים מובאת דווקא כדי להכחיש אותה או להתנגח בה, ועוד. הספר מחדד בנו את ההכרה כי כל יצירה תרבותית הינה תמיד גם פרי עמידתם של יוצריה אל מול קודמיהם, שאותם הם קוראים "לאחור" בהעמקה ובהרחבה, אך גם בקריאות מוטעות, מנכסות, שגויות ומחלישות את הדמות שכלפיה הם פועלים.

בעקבות הספר שמציע זווית ייחודית אחת לדרשותו של הבעש"ט, וזאת דרך עיני ר' נחמן, יש לקי וות ספרים נוספים העוסקים בשמועות, מסורות וסיפורים ממנו, שעברו דרך המגיד ממזריטש, ר' יעקב יוסף מפולנאה, ר' פנתס מקוריץ ועוד – יזכו להיחקר. בכך יוארו זוויות נוספות בחייה של דמות מרתקת זו, הנולדת מחדש גם על ידי צאצאיה וצאצאי צאצאיה, בתודעתם ובנפשם. אלה, בכספר שלפנינו, יפתחו את מחקר החסידות לנתיבים חדשים, שבהם תודעתם העצמית של מחולליה מתגלה כערוץ מחקרי חשוב להבנתה.

ציפי קויפמן ז"ל, מחוקרי החסידות המובילים בדורנו, נקטפה בדמי ימיה, אחרי מאבק של שני תיים וחצי במחלת הסרטן. ציפי זכתה להגיש ספר זה לפרסום, אך לא זכתה לערוך אותו לרפוס וליראותו יוצא לאור. כמו בספרה הקודם, וכמו במאמריה החדשניים הרבים שאמורים לראות אור בקרוב בקובץ נפרד, גם בספר זה ניכרת דרכה הייחודית, המציעה קריאה מעמיקה של כתבי החסידות לאור תיאוריות סוציולוגיות, מגדריות ופסיכואנליטיות. שילוב זה נעשה על ידה באופן זהיר ומאיר עיניים, הפורץ דרכים חדשות לחוקרים שיבואו אחריה. חבל על דאבדין. ●